

3. Чепак В.В. Конфліктологічна парадигма в соціології освіти / В.В.Чепак // Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки: зб. наук. праць. - Вип. 16. - К.: Логос, 2012.- С. 6-13
4. Шульга М.О. Дрейф на узбіччя. Двадцять років суспільних змін в Україні / М.О. Шульга . – К.: ТОВ «Друкарня Бізнесполіграф», 2011. – 448с.
5. Оксамитна С. Міжгенераційна класова та освітня мобільність / Світлана .Оксамитна. - К.: НаУКМА, 2011. - 287с.
6. Kollins R. The Credential Society: An Historical Sociology of Education and Stratification / R. Kollins. - N.Y: Academic Press, 1979.- 360 p.
7. Brown Ph., Scase R. Higher Education and Employment in Post-Industrial Society / Ph. Brown , R. Scase // The Student's Companion to Sociology. – Oxford: Blackwell Publ., 1997.- P.186-192/
8. Кремень В.Г. К обществу знаний через совершенствование системы образования //Социально-экономические проблемы информационного общества /Под ред Л.Г.Мельника. - Сумы: ИТД «Университетская книга», 2005.- С.34-48.
9. Бехманн Г. Современное общество: общество риска, информационное общество, общество знаний / Готтхард Бехманн; пер с нем.- 2-е изд.- М.: Логос, 2012.- 248с.
10. Судакова В.М. Соціалізаційний потенціал освітніх процесів в сучасному суспільстві /В.М. Судакова //Сучасне суспільство в соціологічних дослідженнях: Зб. наук. праць. – К.: ВЦ МСУ, 2010. -С.5-10.
11. Судакова В.М. Інституціональний розвиток вищої освіти в Україні: дилема елітарності та масовості / В.М. Судакова // Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки: зб. наук. праць. - Вип. 14. - К.: Логос, 2012.- С. 20- 26.

Отримано 26.09.2014 р.

УДК 316. 442

**Сірий Є.В.** °

---

Київський національний університет імені Т.Шевченка, факультет соціології, доктор соціологічних наук, доцент, старший науковий співробітник

---

## **ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНИХ АКТОРІВ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ЗМІН**

*В аспекті розробки нових підходів для дослідження соціальних явищ в різних сферах суспільного життя в статті розкривається авторський підхід дослідження соціальних акторів трансформаційних змін. У матеріалі розкривається завдання вияву особливостей вивчення акторів трансформаційного процесу. В аспекті теоретико-методологічних особливостей соціологічного дослідження трансформаційних процесів, головну увагу сконцентровано на критеріях ідентифікації соціальних акторів (агентів) трансформації. В системі методологічного обґрунтування зовнішніх і внутрішніх чинників структурних перетворень в українському суспільстві увага надається активно-функціональним владним суб'єктам, їх ролі в трансформаційних процесах.*

**Ключові слова:** трансформації, соціальний суб'єкт, референтність, еліта, суб'єктність, ідентифікація

*В аспекте разработки новых подходов для исследования социальных явлений в различных сферах общественной жизни в статье раскрывается авторский подход исследования социальных актеров трансформационных изменений. В материале раскрывается задача проявления особенностей изучения актеров трансформационного процесса. В аспекте теоретико-методологических особенностей социологического исследования трансформационных процессов, основное внимание сконцентрировано на*

условиях идентификации социальных акторов (агентов) трансформации. В системе методологического обоснования внешних и внутренних факторов структурных преобразований в украинском обществе внимание уделяется активно-функциональным властным субъектам, их роли в трансформационных процессах.

**Ключевые слова:** трансформации, социальный субъект, референтность, элита, субъектность, идентификация

*In aspect of the development of new approaches to the study of social phenomena in different spheres of public life in the article the author's approach study of social actors transformational change. In article reveals the problem of studying the appearance of singularities actors of the transformation process. In the aspect of theoretical and methodological features of the sociological study of transformation processes, the main focus is on the identification of the conditions of social actors (agents) transformation. The system methodological basis of external and internal factors of structural changes in Ukrainian society focuses on active-functional powerful actors and their role in the transformation process.*

**Keywords:** transformation, social subject, reference, elite subektnost identification

Досліджуючи соціальні зміни будь-якого суспільства в умовно доступному для дослідника часовому діапазоні, неодмінно ми маємо справу з теоретичною проекцією даного процесу у фокусі поняття соціальної трансформації – системи як стихійних, так і заданих процесів, що формують відповідні зміни у рамках яких йде відбір найбільш істотного і перспективного, за яких відбувається адаптація суспільства до змін середовища через формування програм, проектів, цілей, технологій, вирішення протиріч тощо. Останні десятиліття ознаменувалися інтенсивними трансформаційними процесами на всьому постсоціалістичному просторі, які здійснювалися на тлі посилення динамізму світових процесів, глобалізації світової економіки, орієнтованої на постіндустріальне суспільство. Неодмінно, суспільство є принципово динамічною системою, і безперервно піддається змінам. Так чи інакше, ми постійно спостерігаємо різні формати, способи та напрямки цих змін: артикуляцію, легітимізацію або переформулювання ідей, виникнення або нівелювання ідеологій, переконань, інституціонований перегляд норм, цінностей, правил або відмова від них; виникнення і зникнення етичних кодів, правових систем; вироблення, диференціацію та переформулювання каналів взаємодії організаційних або групових зв'язків; виникнення або зникнення груп, кіл спілкування та особистісних мереж; кристалізацію, затвердження і перегрупування можливостей, інтересів, життєвих перспектив, підйом і падіння статусів, розподіл і упорядкування соціальної ієрархії [1].

Характерним процесом, що визначає хід трансформаційних змін і позначається заодно на соціальній структурі українського суспільства, є поступова зміна системи цінностей, установок, орієнтацій, що помітно впливає на поведінку та життєдіяльність усіх соціальних верств. Це і соціально-структурні перетворення, формування нових прошарків та груп зі зміною місця в стратифікаційній системі вже наявних статусно-рольових відносин індивідів, а також зміни у соціальній самоідентифікації. Соціальна трансформація, таким чином, виступає найбільш глибоким типом змін суспільства, зачіпаючи всі його сторони і зв'язки, перетворюючи його сутнісні характеристики. І тут важливим є розуміння її детермінантів.

**Актуальність.** В системі фундаментальних соціологічних досліджень процесу соціальних змін в Україні виникає необхідність цілісного уявлення про основні ідеї, структурні компоненти і прогностичний потенціал теоретико-

методологічних підходів дослідження, які вбачаються як науковим синтезом і одночасно спадщиною. В ракурсі теоретико-методологічних проблем даної проблематики багато дослідників запевняють, що зараз в соціології не існує теоретичного, концептуального апарату та інструментарію для дослідження соціальних змін, що пояснюється відсутністю систематичного теоретичного аналізу. Однак, з цим ми дозволимо собі не погодитися, оскільки соціальні зміни характеризуються багатосторонністю, то і їх вивчення може вестися їх контексті різних теоретико-методологічних перспектив. Перед сучасною соціологією поставлена задача розробки нових підходів для дослідження соціальних явищ в різних сферах суспільного життя, і осмислення та використання теоретичного потенціалу концепцій соціальних змін є однією з головних компонент соціологічного теоретизування. Хоча всі вони різняться, однак не суперечать одна одній.

В системі методологічного обґрунтування зовнішніх і внутрішніх чинників структурних перетворень в українському суспільстві, **метою** нашого дослідження є вивчення окремих компонентів соціальної ієрархії українського суспільства як цілісної системи груп і прошарків, діяльність і взаємодії яких є в основі соціального механізму трансформації українського суспільства. Деякі з цих груп є акторами (ініціаторами, організаторами, носіями) реформ, активність інших полягає у виборі особистих стратегій адаптації до змін, а ще інші, скоріше виявляються жертвами трансформаційних процесів. Тому існує наукова потреба у вивченні життєвих стратегій, інтересів, установок та поглядів, їх зміни, а також способи активності різних груп населення: акторів, стихійних учасників або пасивних жертв трансформаційного процесу. Однак проблема формування кластеру агентів трансформації, за винятком поодиноких випадків, залишається досі поза широкою науковою увагою. Незважаючи на вагомості досягнення в галузі пізнання суспільного тла навколо діяльності великого бізнесу, політичних змін, досі відсутні безпосередні теоретичні та емпіричні обґрунтування їх соціальної ефективності у соціально-економічному, політичному соціокультурному житті України.

В аспекті дослідження соціальних акторів трансформаційних змін, перед нами стоїть завдання виявити особливості вивчення акторів трансформаційного процесу, теоретико-методологічні особливості соціологічного дослідження трансформаційних процесів. Загальним зв'язуючим компонентом, тут виступає *соціальний суб'єкт*, до категорії якого відносяться конкретні суб'єкти, групи, кола, верстви, інститути, який пропускає і синхронізує всі ці процеси через власне трансцендування, виходячи за межі даного суспільства, і тим самим відтворюючи його. Можна сказати, що суспільство моделює в собі цю здатність суб'єкта, а з іншого боку, і спонукає реальних суб'єктів до активної творчої діяльності, що виражається в одній і основних рис суспільства – мовою П.Штомпки – самотрансцендентності [1], як свого роду процесу перекладу суспільного змісту в суб'єктивність, а потім - знову відновлення (нарощування, творення) цього змісту через вбудований в нього суб'єктний «проект». Це досить складний механізм співдії зовнішніх соціальних та внутрішніх соціально-психологічних чинників.

Вивчення проблеми соціальних засад суспільства пов'язане з прагненням зрозуміти, на чому засновується його соціальний порядок що і хто є підґрунтям цього порядку: які класи чи соціальні групи найбільш зацікавлені у збереженні

існуючих у країні державного ладу, соціальних відносин та соціальної структури. У чітко структурованих суспільствах проблема визначення їхніх соціальних засад є менш проблематичною чим у нас. Однак, у багатьох сучасних суспільствах, котрі різною мірою перетерпівають кардинальні переміни, як правило системного характеру, ця проблема є досить нагальною у науковому сенсі. У перехідних постсоціалістичних суспільствах з аморфною і розмитою соціальною структурою, соціальною аномією та дезорієнтованістю населення важко емпірично виокремити соціальні групи з їхніми власними інтересами. Ця проблема часто перекликається також із тим, що в перехідних суспільствах існує латентна конкуренція між соціальними силами, які сприяють модернізації та реформам, і соціальними силами, які прагнуть реставрації попереднього суспільного укладу.

Проблематики соціальних змін присвячені численні дослідження провідних соціологів. У даному матеріалі ми торкаємося також аналізу вітчизняних та зарубіжних концепцій. Сьогодні представниками соціальних наук зроблено значні напрацювання щодо емпіричного опису та концептуалізації посткомуністичних трансформацій. Найбільш відомими з даної проблематики є роботи провідних вітчизняних соціологів, таких як: Є. Головаха, О. Злобіна, О. Куценко, С. Макєєв, Н. Паніна, А. Ручка, російські дослідники: Л. Гордон, Т. Заславська, Ю. Левада, В. Ядов та багато інших зарубіжних дослідників. Так з кінця 80-х років минулого століття польські соціологи А. Пржеворський, Е. Мокржицький, Е. Внук-Липинський, В. Веселовський, В. Адамський акцентують увагу на можливості розходжень у шляхах посткомуністичного розвитку та проблемах трансформаційних змін у суспільствах колишнього державного соціалізму. Чеські соціологи П. Махонін, І. Вечерник, М. Тучек, Д. Старк аналізують системну трансформацію чеського суспільства і концептуалізують значення "колишніх" соціальних структур і цінностей, що відтворюються за допомогою соціальних мереж і впливають на зміну спрямованості постсоціалістичних трансформацій. Угорські соціологи Р. Андорка, Е. Хенкіс, Т. Колоші, П. Роберт та їхні колеги проаналізували, як впливає зміна якості життя, системи стратифікації та мобільності на результати системної стратифікації [2, 8]. Американським дослідником Д. Лейном, було досліджено тенденцію до переходу ролі рушійної сили трансформаційних процесів від класів до еліт.

Подібні дослідження досить активно проводяться і в Росії, і в Україні. До алогічних висновків щодо тенденцій рушійних сил трансформаційних процесів прийшли і російський елітолог О. Гаман-Лутвіна [3, 68] і український соціолог О. Куценко [4, 97—109] з відзначенням процесів загального декласування суспільств, аморфізацією класових структур і зниження їх ролі в соціально-політичних процесах. Можна сказати, що відбувається перехід від стратифікації ієрархічного типу (у ній статус груп визначений, перш за все, соціально-політичним потенціалом, який визначав місце суспільних груп у партійно-державній ієрархії) до стратифікації, що визначена економіко-політичним потенціалом, яка передбачає значно більшу кількість показників, зокрема і місце соціальних груп в управлінні економікою, в приватизації власності, перерозподілі суспільного продукту, а також тісно пов'язаний з ним рівень особистих доходів і споживання [5, 11]. У ході різних досліджень констатується відсутність соціальної групи чи класу, який би міг бути визначений як головна опора суспільного ладу України. Причинами цього вказуються нечисленність і аморфність середнього класу, відсутність усвідомлених соціальних інтересів дезінтегрованих нижчих прошарків та робітничого класу [6]. Зокрема, в

методологічній площині за головний критерій визначення соціальної основи суспільства беруться матеріальні інтереси (власність на засоби виробництва, участь у використанні соціальних ресурсів та капіталів).

Ці теоретичні пошуки сьогодні ще більше актуалізуються. Аналізу даних процесів присвячено чисельні праці, але більшість з них або обмежена теоретичним аналізом проблеми, або присвячена вивченню окремих аспектів трансформаційних процесів.

Соціальна трансформація як результат «перебудови», є складним, багатовимірним явищем, в якому постійно взаємодіють суб'єктні і об'єктні складові, і містить в собі складний механізм. У цьому контексті, з позиції вивчення трансформаційних змін існують два методологічних підходи в дилемі структури і агента (актора), в межах якої джерелом каузальної детермінації різних соціальних явищ визнаються або "об'єктивні" суспільні структури, або "суб'єктивні" дії тих чи тих "акторів". Представниками так званого першого (структурного) підходу (С.Ліпсет, Г.Алмонд, С.Верба, В.Ростоу, Р.Інглехарт) приділяється увага передусім, емпіричному вияву і фіксації загальним кореляціям між деякими соціально-економічними та культурно-ціннісними змінними, а також між імовірністю встановлення і збереження демократичних режимів в конкретних країнах. У центрі уваги прихильників іншого підходу (Г.О.Доннелл, Ф. Шміттер, Л.Уайтхед, Дж. Ді Палма, А.Шеворський, Т.Карл, Д.Лінц, А.Степан) перебувають ендогенні фактори трансформаційних перетворень – конкретні процеси, процедури та політичні рішення, які здійснюються самими агентами трансформації. За такого підходу послідовність і взаємозумовленість політичних рішень та дій, вибір тактик тими "акторами", які певною мірою ініціюють і здійснюють переміни, виявляються у взаємодії та незалежній ролі соціальних "акторів" (суб'єкти, кола, інститути, верстви). Згідно з їх позиції успіх або крах прогресивних перетворень, багато в чому визначається характером самого транзиту і певною мірою протиставляють суб'єктність об'єктивним обставинам. Головна увага приділяється ролі владних еліт, важливості єдності елітних груп, необхідності обов'язкової наявності угод і пактів між ними.

Як на нашу думку, то є практичний сенс, доцільність в об'єднанні зазначених тенденцій у дослідженні трансформаційних імперативів розвитку українського суспільства на сучасному етапі. Обидва підходи доповнюють один одного, так як фактично роблять акцент на різних сторонах єдиної групи явищ. Однак ця дослідницька проблематика співзвучна реалізації іншого методологічного підходу.

Найпопулярнішим аналітичним інструментом для аналізу динаміки соціальних та політичних змін у процесі переходу від державного соціалізму до капіталізму завжди була елітарна парадигма, яка є характерною рисою теорій, орієнтованих на соціального актора. Аналіз рушійних сил політики системних трансформацій цілковито зосередився і на поведінці еліт. В системі обговорення соціальних змін "трансформацію" розглядають радше як послідовність більш-менш узгоджених домовленостей між акторами, належними до еліт, зокрема пактів, угод і конституцій. Підтвердженням даних положень австралійські дослідники Я.Пакульський, Дж.Каллберг, Дж.Гіглі у своїх працях, присвячених Росії та Східній Європі досить недвозначно акцентують на домінанті впливу на динаміку і траєкторію політичних змін у посткомуністичних країнах з боку

структури, «дизайну» та поведінки еліти. На їхню думку, саме еліти, перед усім, є відповідальні за розбудову інституцій [7]. Загалом вважається, що еліти виражають або власні інтереси, або інтереси національних та етнічних груп, що її формує їхню політичну поведінку.

Типологія суб'єктів капіталістичних перетворень у країнах із запізнілою модернізацією постала у концепції, запропонованої німецькими істориком Юргеном Кокка, котрий також звернув увагу на соціальних акторів, зацікавлених у зникненні старих статусних ієрархій та здатних очолити проект становлення класового суспільства [8].

У науковій літературі достатньо широко представлені соціальні портрети груп і прошарків, що посідають важливі місця в соціальній ієрархії. Особливо аналізують ті з них, що недавно виникли й інтенсивно розвиваються, а також соціальне активні групи, що належать до так званого "середнього прошарку" — підприємці, регіональні еліти тощо. Однак, нас найбільше цікавить функціональний бік характеристик відповідної кластер-верстви.

Перш за все, головну увагу варто сконцентрувати на критеріях ідентифікації соціальних акторів (агентів) трансформації, зокрема – активно-функціональних владних суб'єктів, їх роль в трансформаційних процесах, а також окремих сегментів референтних груп. У цьому аспекті для нас прийнятним буде теорія структурації Е.Гіденса [9], за якою він відштовхувався від феноменів, які знаходять себе в суспільному житті, ввівши створивши концепт "соціальні практики" як одиницю аналізу, що дає змогу відобразити дуальність структури/дії та рефлексивність дії. Соціальні практики, як постійний потік виробництва соціальної дії, самі виробляють структури, правила та ресурси і водночас виробляються чи відтворюються соціальними акторами в їхніх діях. Т.Заславська, описуючи сутність реалізації інституційного аспекту в процесі пострадянської трансформації, зазначила, що зміна типових способів поведінки веде до трансформації відповідних практик, а накопичені зрушення в практиках, що реалізує той або інший інститут, призводять до зміни сутності цього соціального інституту. Таким чином, поведінкові стратегії різних груп населення мають суттєвий вплив на розвиток трансформаційних процесів" [10, 15].

Головними критеріями статусу соціальних груп, а відповідно, й соціальної стратифікації суспільства, прийнято вважати:

- політичний потенціал, що виражається в обсязі владних і управлінських функцій;
- економічний потенціал, що виявляється в масштабах власності, доходів і рівня життя;
- соціокультурний потенціал, що відображає рівень освіти, кваліфікації й професіоналізму працівників, особливості способу й якості життя;
- соціальний престиж, що є концентрованим віддзеркаленням названих вище ознак. Усі ці критерії частково пов'язані, але разом з тим утворюють порівняно самостійні осі стратифікаційного простору.

У цьому методологічному аспекті інша теорія іншого відомого дослідника П.Бурд'є припускає наявність агентів, що володіють істотними характеристиками для здобуття позиції «значущості» стосовно пасивної більшості. За Бурд'є, процес конструювання соціальної позиції агента здійснюється з урахуванням не тільки об'єктивних умов існування, а й різних форм капіталів (економічного, політичного, символічного, культурного та ін.). Наділяючи кожного активного суб'єкта тим чи

іншим капіталом, ресурсами, які дають змогу агентів здійснювати владу або контроль, вчений виявляє домінуючим саме економічний капітал. П.Бурд'є писав про універсальну «потужність» цього феномена, котрий домінує в системі функціонуючих капіталів, є універсальним, безпосередньо і прямо конвертується в гроші й інституціоналізується у формі прав власності, будучи передумовою ефективної дії соціального агента в його соціальному просторі. Суб'єкти соціальної взаємодії ("агенти" і "групи агентів", за термінологією французького соціолога) визначені згідно з їхніми відносними позиціями у соціальному просторі, зокрема розподілом влади, яка, так би мовити, "активована" в кожному з таких полів. Фактично, такою владою є економічний капітал у його різних формах, культурний капітал і соціальний капітал, а також символічний капітал, що його звичайно звать престижем, репутацією, іменем тощо [11, 47]. Але, саме економічний капітал дає змогу суб'єкту-власнику набувати і привласнювати матеріальні та символічні досягнення: інкорпорованих структур інших капіталів — культурного, символічного й соціального. Таким чином, маючи економічний капітал, соціальні суб'єкти постають перед проблемою його конвертації в інші капітали. Звісно, така конвертація неможлива без активності суб'єкта. Ця активність пересікається з прагненням суб'єкта до перетворення навколишнього світу. Конвертація ж економічного капіталу в інші капітали дає змогу соціальному суб'єктові домінувати не тільки в економічній сфері, а й у політичній, ідеологічній, гуманітарній і т. д. Тут лише виникає питання, за яких умов власники економічного капіталу можуть конвертувати його в інші капітали і набути повноцінної суб'єктності в суспільстві [12, 71].

Як бачимо, ця проблема завжди була і є пов'язана з ресурсами. Але багатство як критерій виділення «вищості» зживає себе, стає другорядним, чинником. Шведські дослідники А. Барт і Я. Задерквіст вважають, що головну роль вже в найближчому майбутньому відіграватимуть (або вже відіграє) інформаційне панування [13]. Це у свою чергу приведе до того, що так звана елітність визначатиметься такою якістю, як очікування в мережевих вузлах, на перетині потоків і магістралей соціальної життєдіяльності.

Отже, позиції "агентів" у соціальному просторі визначені і їхнім взаємним поєднанням, відносною функціональною вагою кожного з них у загальному балансі і є чинником взаємодії, даючи шанси на здобуття влади та впливу в межах певного соціального поля.

В операціоналізації та кластеризації соціальних акторів (соціальних агентів, в цьому контексті ми ототожнюємо ці поняття) трансформації, неодмінно ми наштовхуємося і на так звані елітні кола, різні представники референтних груп, котрі безпосередньо становлять умовно значну частку цієї кагорти. І тому, сам алгоритм операціоналізації соціальних акторів як активно діючих суб'єктів трансформаційних змін (це вважатиметься однією із ключових ознак, критерієм їх вирізнення) буде будуватиметься на алгоритмі операціоналізації еліт з поправкою на референтність.

У продовженні розгортання теоретико-методологічних засад даного дослідження, варто відзначити, що на мікросоціологічному рівні аналізу цілком прийнятним є і використання теоретичних надбань теорії референтних груп в аспекті «психології статусу» М.Хаймана та „рольового набору” Р. Мертонна [14]. Формуючи власну поведінку, оцінки, діяльність люди часто орієнтуються на інших індивідів та окремих груп. Соціальні установки індивіда при оцінюванні і формуванні своїх поглядів, почуттів і дій коригуються, на його погляд, відповідно

до загальноприйнятих, у так званій референтній групі, з індивідами котрої людина себе порівнює. Тут має місце і мотивація чи установка індивіда, зіставлення власної позиції чи оцінки себе порівняно з іншими індивідами чи групами – тобто, група — еталон. І досить часто референтні групи стають лише джерелом психологічної ідентифікації, і через свою різноманітність можуть формувати стандарти — групові норми індивіду та порівнювати їх. При цьому індивід враховує такі її характеристики, як спосіб життя, престиж, дохід, а також її відкритість / закритість, міру соціальної диференціації, автономність чи залежність групи, відносну соціальну позицію, соціальну силу та інші параметри, і культивує у собі відповідні життєві принципи, смаки, політичні та інші погляди тощо.

Відповідних аргументів щодо формування цієї позиції достатньо, і ми по праву можемо перейти до розгляду, конкретизації суб`єктів трансформації.

Для макросоціологічного рівня досліджень є характерним визначення еліти, її місця і функцій в суспільстві. Дослідники на цьому рівні чітко розділяють суспільство на еліту і маси. Як субеліти помітну роль у новітній історії України відігравали такі кластери, як: як радянська партійно-адміністративна та господарська еліта, дисиденти, кримінальна еліта, нова адміністративна еліта, бізнес-еліта, політична еліта. Саме ці групи еліт найбільше вплинули на прийняття масштабних, доленосних для країни рішень. Поза цим берегом впинилися військова еліта, наукова, або ширше — інтелектуальна, а також так звана творча. У такому контексті активно-функціонуючих акторів трансформаційних змін логічно рахувати керівні групи найважливіших інститутів регіонального співтовариства, які ухвалюють стратегічно важливі рішення, наслідки яких мають значення для всіх членів регіонального співтовариства.

Застосовуючи дану логіку, серед численних нових груп інтересів, що формуються в Україні, можна умовно виділити два основні типи груп-кластерів, що належать до двох принципово різних «суперстратам». Групи інтересів першого типу, котра нас менше цікавить, об'єднують людей, зайнятих в неперестигних і малодохідних сферах виробництва, що займають неміцне, прикордонне (маргінальне) або свідомо неелітне (позаелітне) становище в суспільстві, а головне – позбавлених власності і яких-небудь адміністративних функцій (можливостей отримання додаткового доходу). До другого типу – котрий нас найбільш цікавить, відносяться групи так званої номенклатури, певною мірою референтні групи, люди, що виконують адміністративні функції «першого рівня», а тому що мають можливість конвертувати свої статус і положення в адміністративній ієрархії у власність і вплив. Зрозуміло, що «двополюсний підхід» певною мірою вважається застарілим. Однак, у сучасній українській дійсності цей підхід ще більш умовний, ніж де-небудь і коли-небудь, оскільки межі між суперстратами розмитим і рухомим, а поняття «еліта» в контексті нашої дійсності є девальвованим.

Олігархічна система взаємовідносин влади і капіталу сприяла тому, що економічні трансформації в Україні створили ситуацію, коли на роль соціальної основи суспільства може претендувати лише нечисленна верства населення, яка отримує прямий зиск від цих перетворень. Домінування в економіці, вагомий вплив на політичну сферу та істотна допомога державі в культурному житті робить цю верству відповідальною за подальший розвиток України [15]. Однак, це не єдині



соціальні актори. Громадянське суспільство відзначається автономією проміжних, тобто належних до середніх верств груп від сфери дії держави. Його утворюють два основні компоненти. Це, по-перше, економічні асоціації, що формуються групами власників приватних активів, використовуваних для отримання прибутку і реалізовуваних через ринок, за яким стоїть клас буржуазії [16]. Другою складовою є соціальні та політичні асоціації, в тому числі політичні партії та неурядові організації. В першій, економічній царині можна відшукати рушійні сили та головне джерело підтримки капіталізму, яка впливає з приватної власності на капітал. Друга царина є простором, в якому відповідні асоціації можуть розбудовуватися або протистояти державі як легітимній формі влади. Транзитологи вважають, що асоціації громадянського суспільства є за своєю сутністю опорами стабільного демократичного суспільства. Своїм внеском вони забезпечують легітимність демократичним процесам, бо ж трансформація – це і системні зміни, що супроводжувалися та супроводжуються оновленням та зміною еліт. Тому, сучасні трансформаційні процеси в українському суспільстві супроводжуються соціально-структурними перетвореннями, формуванням нових соціальних груп, верств, зміною місця у стратифікаційній системі вже існуючих, зумовлюють формування нових статусно-рольових відносин індивідів, маргіналізацію та зміну соціальної ідентифікації. При цьому одні групи можуть зникати з політичної арени, інші можуть стати новими учасниками політики в суспільстві.

**Висновки.** В ракурсі теоретико-методологічних проблем даної проблематики не може існувати єдиного теоретичного, концептуального апарату та інструментарію для дослідження соціальних змін, зокрема різних сегментів еліт-структури. Хоча можна погодитися про відсутність систематичного теоретичного аналізу предметного поля. Однак варт о зауважити, що соціальні зміни характеризуються багатосторонністю, то і їх вивчення може вестися їх контексті різних теоретико-методологічних перспектив.

Щодо предного зрізу результативності нашого дослідження, то можна констатувати, що від структуризації та дизайну елітної верстви, до певної міри залежить стабільне існування і розвиток всього суспільства, де вони можуть виконувати як позитивну функцію стрижня, так і дестабілізуючу функцію розхитування всього каркаса державного організму. Якщо строго оцінювати реальну поведінку правлячої еліти України впродовж останніх 15 років, то на сьогодні ця категорія не виявила ані поведінки, адекватної історичним викликам країни, ані відповідальності, яка б гарантувала майбутнє народів та країні. Дані, вищевикладені положення лягли в основу авторського алгоритму фундаментального дослідження ролі соціальних акторів у трансформаційних змінах в Україні («Соціальні актори структурних трансформацій українського суспільства в порівняльній перспективі: ресурсні, ціннісні, діяльнісні виміри»), слідування яким супроводжувалася відповідна результативність виконання висунутих завдань.

#### **Список використаних джерел**

1. *Штомпка П.* Социология: анализ современного общества / пер. С польского С.М. Червонный. М., 2005.
2. Посткоммунистические трансформации: векторы, направления, содержание / Под ред. О.Д. Куценко. - Харьков: Изд. Центр ХНУ им. В.Н. Каразина, 2004. - 418 с.
3. *Гаман-Голутвина О.* Процессы современного элитогенеза: мировой и отечественный опыт. – Ч.1.// Полис.– 2008.– №6.– С.67-85.

4. Куценко О.Д. Суспільство нерівних . Класовий аналіз нерівностей в сучасному суспільстві: Спроби західної соціології . – Х.: Вид.ц. Харк.нац.ун-ту ім. В.Каразіна. 2000.– 316.
5. Заславская Т.И. Социальная структура современного российского общества // Общественные науки. - 1997. -№ 2. - С. 10-19.
6. Зоткін А. Про соціальні основи українського суспільства: бажане та дійсне /А.Зоткін// Українське суспільство 1992-2008. . Соціологічний моніторинг. Аналітичні матеріали/ за ред. Д.е.к. В.Ворони, д.соц.н. М.Шульги. – К.: Інститут соціології НАН України, 2008. –С. 98-156.
7. Kullberg J., Higley J., Pakulski J. Elites, Institutions and Democratization in Russia and Eastern Europe. – Gill G. (ed.) Elites and Leadership in Russian Politics. St. Martin's Press, 1998.
8. Юрген Кокка Границы Европы и идентичность : исторический опыт и вызовы современности / Юрген Кокка. – Москва : РГГУ, 2007. – 38 с.
9. Гидденс Э. Социология / Энтони Гидденс / При участии К. Бердсолл ; пер. С англ. ; изд. 2-е, полностью перераб. И доп. - М. : Едиториал УРСС, 2005. - 632 с.
10. Заславская Т.И. Поведение массовых общественных групп как фактор трансформационного процесса //Мониторинг общественного мнения: экономические и социальные перемены. ВЦИОМ, АНХ при правительстве РФ. - 2000. - № 6. - С. 13-18.
11. Бурдые П. Социология политики / пер с фр; сост., общ. Ред. И предисл. Н.А. Шматко. М., 1993
12. Бурдые П. Формы капитала /П.Бурдые// Экономическая социология.- 2002.- Т.3. №5. С.60-74.
13. Задерквист Я., Бард.А. Нетократия. Новая правящая элита и жизнь после капитализма. – Стокгольмская школа экономики; спб, 2004.– 252 с.
14. Мертон Р. Связи теории референтных групп и социальной структуры // Метрон Р. Социальная теория и социальная структура. — М., 2006. — С. 428—562.
15. Рахманов О. Власники Рахманов О. Власники великого капіталу як суб`єкт соціально-економічних перетворень в Україні: монографія. – К.: Інститут соціології НАН України, 2012. – 376.
16. Лейн Д. Элиты, классы и гражданское общество в период трансформации государственного социализма // Социология: теория, методология, маркетинг. – 2006.– №3.- С.14-31.

Отримано 30.09.2014 р.

УДК 316.422

**Ковтуненко Е.В.** °

---

Київський національний університет імені Т.Шевченка, факультет соціології, кандидат соціологічних наук

---

## **ПРОЦЕС СОЦІАЛЬНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЯ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ МОДЕРНІЗАЦІЙНОЇ ПАРАДИГМИ**

*В руслі модернізаційної парадигми під трансформацією розуміють розвиток суспільства від традиційного до модерного. Суспільство, що розглядається як система, на його шляху в модерн прийнято розділяти на чотири функціональні підсистеми: економічну, політичну, соціальну та культурну. Модернізаційними теоріями підкреслюється тісний взаємозв'язок між економічним розвитком та демократизацією.*

**Ключові слова:** соціальна трансформація, модернізація, парадигма, соціальні зміни

*В русле модернизационной парадигмы под социальной трансформацией понют развитие общества от традиционного до модерного. Общество на его пути в модерн принято разделять на четыре функциональные подсистемы: экономическую,*